

Ἐπιφανέστατος ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἀνεδείχθη ὁ Ἰωάννης Κωττούνιος (1577–1658). Ἐκ Βερροίας τῆς Μακεδονίας καταγόμενος κατέφυγεν εἰς Γερμανίαν καὶ ἐν Τυβίγγῃ συνῆψε φιλίαν μετὰ τοῦ Κρουσίου. Ἐσπούδασε δ' ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς θεολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἰατρικῆς. Ἐδίδαξεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βονωνίας καὶ ὕστερον τοῦ Παταβίου εὐδοκιμῶν καὶ σφόδρα τιμώμενος. Διὰ δὲ τῆς περιουσίας αὐτοῦ ἱδρυσεν ἐν Παταβίῳ παράρτημα τοῦ πανεπιστημίου, τὸ ἐπονομασθὲν «Κωττουνιανὸν Ἑλληνομουσεῖον», ἐν ᾧ μέχρι τοῦ 1798 ἐτρέφοντο καὶ ἐσπούδαζον Ἕλληγες νέοι. Ἐγραψε δ' ἐν λατινικῇ γλώσσῃ πλεῖστα φιλοσοφικὰ καὶ ἄλλα συγγράμματα, ἐξ ὧν μνημονεύομεν τὰ ἑξῆς: Περὶ τῆς τριπλῆς καταστάσεως τῆς ψυχῆς ¹, Ἀναγνώσματα εἰς τὸ Μετεωρολογικῶν πρῶτον βιβλίον τοῦ Ἀριστοτέλους ², Ὑπομνήματα εἰς τὸ Περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως τοῦ Ἀριστοτέλους ³, Ὑπομνήματα εἰς τὸ Περὶ οὐρανοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ⁴, Ὑπομνήματα εἰς τὸ Περὶ ψυχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ⁵.

II. ΔΙΑΚΡΙΣΙΣ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΩΝ

Ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, χωρισθεῖσα ἀπὸ τῆς σχολαστικῆς, ἀνεκαινίσθη καὶ ἐθεραπεύθη ὑπὸ πολλῶν, ἰσχυρῶς ἀντιμαχομένων πρὸς τὸν πλατωνισμόν. Ἐνταῦθα οἱ ἀριστοτελικοὶ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα διεκρίθησαν εἰς δύο μερίδας, τοὺς ἀβερροϊκοὺς καὶ τοὺς ἀλεξανδρικοὺς ⁶. Ἐκεῖνοι, κέντρον ἔχοντες

¹. De triplice statu animae. Bol. 1628.

². Lectiones in primum Aristotelis librum de meteoris. Bol. 1636.

³. Commentarii in Aristotelis de physico auditu. Pad. 1648.

⁴. Commentarii in Aristotelis de coelo. Pad. 1653.

⁵. Commentarii in Aristotelis de anima. Pad. 1657. Περὶ τούτων ἰδὲ Σάθα Νεοελλ. φιολ. καὶ Θ. Βορέα Ἀνάλεκτα 2, 162 ἐξ.

Περὶ τοῦ Κωττουνίου ἰδὲ Λάμπρου Σπυρ., Ἰω. Κωττούνιος ὁ Μακεδών, ἐν «Νέῳ Ἑλληνομνήμονι», 1905 καὶ Μυστακίδου Β., Οἱ Κωττούνιοι, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1914.

⁶. Τὴν τοιαύτην διάκρισιν τῶν ἀριστοτελικῶν ἐποιοῦντο οἱ ἀντίπαλοι

τὸ Πατάβιον (Πάδουαν), ἐχρησιμοποιοῦν ὡς ὄδηγόν ἐν τῇ σπουδῇ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τὸν Ἀβερρόην· καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἐξῆρον τὴν περὶ ἐνότητος τοῦ νοῦ πάντων τῶν ἀνθρώπων θεωρίαν ¹, ὕστερον δὲ πολλοὶ ἐμετρίαζον αὐτὴν καὶ ἀνέφερον τὴν ἐνότητα μόνον εἰς τὰς ὑπερτάτας λογικὰς ἀρχὰς (ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως καὶ τῆς ταυτότητος) ². Οἱ δὲ ἀλεξανδρικοὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου εἶχον ὡς ὄδηγόν ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τὰ συγγράμματα τοῦ Σταχυρίτου καὶ τοὺς παλαιούς ὑπομνηματιστάς αὐτοῦ μάλιστα δὲ Ἀλέξανδρον τὸν Ἀφροδισιέα. Ἐκεῖνοι μὲν παρεῖχον μυστικὴν καὶ πανθεϊκὴν, οὗτοι δὲ δεῖστικὴν καὶ φυσιοκρατικὴν ἐξήγησιν· κατέληγον ἐπ' ἴσης εἰς ἀποφάνσεις ἀντικειμένας πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἣν ἀντίθεσιν συγκαλύπτοντες κατέφευγον εἰς τὴν θεωρίαν τῆς λεγομένης διττῆς ἀληθείας, καθ' ἣν δηλαδὴ δύναται τι νὰ εἶναι φιλοσοφικῶς ἀληθὲς καὶ θεολογικῶς ψευδὲς καὶ τὰνάπαλιν ³.

α) Οἱ Ἀβερροϊκοὶ

Ἰδρυτὴς τῆς ἐν Παδούῃ ἀβερροϊκῆς Σχολῆς ἐγένετο ὁ ἰατρός Πέτρος ὁ ἐξ Ἀβάνου, ὅστις ὡς ἀστρολογικὸς θιασώτης τῆς εἰμαρμένης παρεδόθη εἰς τὴν ἱερὰν ἐξέτασιν καὶ ἀπέθανε τῷ 1315.

αὐτῶν πλατωνικοί. Οὕτω λέγει περὶ αὐτῆς ὁ Φικῖνος ἐν τῷ προλόγῳ τῆς μεταφράσεως τοῦ Πλωτίνου.

¹. Οἱ ἀβερροϊκοὶ ἐπρέσβευον ὅτι ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔχει ἐνιαῖον ἀθάνατον νοῦν, ὅτι τὸ λογικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ἐκάστου ἐπανέρχεται εἰς τὸν καθολικὸν νοῦν καὶ εἶναι ἐν αὐτῷ ἀθάνατον. Οἱ δὲ ἀλεξανδρικοὶ τοῦναντίον παρεδέχοντο ὅτι καὶ τὸ μέρος τοῦτο τῆς ψυχῆς ἀφανίζεται ἐπελθόντος τοῦ θανάτου. Ἀμφότεροι ὡσαύτως ἠρνοῦντο τὰ θαύματα καὶ τὴν προσωπικὴν ἀθανασία.

². Ὁ ἀβερροϊσμός, ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Παταβίου κρατῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος, περιελάμβανεν ἐκάστοτε ἕτερογενῆ στοιχεῖα καὶ συνεφώνει ὅτε μὲν πλειότερον ὅτε δὲ ὀλιγώτερον πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

³. Τὴν τοιαύτην θεωρίαν ἀπερράπισεν, ὡς καὶ πρόσθεν εἶδομεν (σ. 1), ἡ ἐν Λατερανῷ σύνοδος τοῦ 1512.

Ἐν Παταβίῳ λήγοντος τοῦ 15ου αἰῶνος ἐδίδαξε τὴν περὶ ὑπάρξεως ἐνὸς νοῦ ἐφ' ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους θεωρίαν ὁ Νικόλαος Βερνίας (Nicoletto Vernias), συγγράψας πρὸς ἄλλοις τὸ «Περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ νοῦ»¹. Ἄλλ' ὕστερον ἠναγκάσθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας νὰ ἀνομολογήσῃ καὶ ὑποστηρίξῃ τὸ ἐναντίον, ὅτι αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ εἶναι πολλαὶ καὶ ἀθάνατοι. Τούτου μαθητὴς ἦτο ὁ Αὐγουστῖνος Νῖφος (Agostino Nifo, Augustinus Niphus, 1473–1546), συγγραφεὺς πολλῶν ἔργων καὶ ἐρμηνευτὴς τοῦ Ἀριστοτέλους². Τὸ κατ' ἀρχὰς ὠμολόγει καὶ αὐτός, ὡς γνήσιος ἀβερροϊκός, τὴν ἐνότητα τοῦ νοῦ, ἣν ἐπειρᾶτο νὰ θεμελιώσῃ δι' ἀποδείξεων ἐν ἰδίᾳ συγγραφῇ «Περὶ νοῦ καὶ δαιμόνων» ἐπιγραφομένη³. Ἄλλ' ὕστερον συνεκέρασε τὰς δοξασίας αὐτοῦ καὶ προσῆγγισε πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας· ἐξέδωκε τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀβερρόου καὶ ἔγραψεν, ὑπέικων τῷ πάπῃ, κατὰ τοῦ περὶ ψυχῆς βιβλίου τοῦ Πομπονατίου⁴ ἀντικρούων μὲν τοὺς Ἑλληνας ὑπομνηματιστὰς καὶ μάλιστα Ἀλέξανδρον τὸν Ἀφροδισιέα ὑπερμαχῶν δὲ τοῦ κύρους Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου.

Ὁ Λεώνικος Θωμαῖος (Leonicus Thomaeus) γεννηθεὶς τῷ 1446 ἐν Βενετίᾳ ἐκ γονέων Ἑπειρωτῶν ἦτο ἔμπλεως ἀνθρωπιστικῆς παιδείας καὶ ἐγκρατῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἣν ἐδιδάχθη ἐν Φλωρεντίᾳ παρὰ τῷ Δημητρίῳ Χαλκοκονδύλῃ. Ἐθεωρεῖτο δὲ ὡς εἷς τῶν ἀρίστων λατινιστῶν καὶ ἔγραψεν ἰταλικά ποιήματα πολὺ ἐκτιμώμενα. Ὑποστὰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μαρσιλίου Φικίνου καὶ τοῦ Πίκου τοῦ Μιρανδόλη συνεχώνευσεν ἀριστοτελικὰς καὶ πλατωνικὰς θεωρίας. Ἐπρέσβευε λοιπὸν τὴν

1. De unitate intellectus. Ὡσαύτως ἔγραψε «Quaestio an dentur universalia realia».

2. Συνέγραψεν ὑπομνήματα εἰς Ἀριστοτέλη ἐν 14 τόμοις.

3. De intellectu et daemonibus. Ven. 1492. 1503. 1527.

4. Tractatus de immortalitate animae contra Pomponatium. Ven. 1518. 1524, Ἄς σημειωθῶσιν ἐνταῦθα τοῦ αὐτοῦ καὶ τὰ «Dialectica ludrica», Ven. 1521, «De pulchro et amore», Rom. 1531. Ven. 1559, καὶ «Opuscula moralia et politica» 2 τόμ., Paris 1645.

ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς¹ καὶ παρετήρει ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων συνεῖδον τὴν ἀνάγκην ὅπως ἀναγνωρίσωσι μέσον τι μεταξὺ τοῦ ἀκινήτου καὶ τοῦ κινήτου, ἦτοι τὸν νοῦν, ὅστις κινεῖ αὐτὸς ἑαυτόν. Τοιοῦτος νοῦς ἀνήκει εἰς ἕκαστον οὐράνιον σῶμα καὶ εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον, ὡς ἀληθῆς δὲ ἀρχὴ τῆς κινήσεως εἶναι ἀναγκαίως ἀνώλεθρος. Περὶ πλείστου δ' ἐποιεῖτο ὁ Θωμαῖος τὴν φυσικὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἄριστοτέλους (εἰς ἣν καὶ ἀφεώρα τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον)² καὶ ἐγνωμάτευεν ὅτι πρέπει νὰ προαχθῇ διὰ τῶν μαθηματικῶν.

Στερρότερον ἀντεῖχeto τοῦ ἀβερροϊκοῦ ἀριστοτελισμοῦ ὁ Ἄλέξανδρος Ἀχιλλῖνος (Alex. Achillini), ὅστις ἐκ Βονωνίας καταγόμενος ἐγένετο καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἰατρικῆς ἐν Παταβίῳ καὶ ὕστερον ἐν τῇ γενετείρᾳ πόλει, ἐν ἣ ἐτελεύτησε περὶ τὸ 1518. Οὗτος ἀφιστάμενος τοῦ Πλάτωνος διετείνεται κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἐκδοχὴν ὅτι αἱ ἰδέαι (τὰ καθόλου) ὑπάρχουσι μόνον ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον. Ἀποκρούει τοὺς ὀνοματοκρατικούς παρατηρῶν ὅτι ἡ θεωρία αὐτῶν διαλύει τὴν ἐπιστήμην εἰς ὀνόματα καὶ σύμβολα κατὰ τὸ δοκοῦν³. Καὶ ὅμως ὁμολογεῖ ὅτι ὑπάρχουσιν ὄντολογικαὶ τινες ἔννοιαι (οἷα ἡ τῆς οὐσίας, τῆς ὑποστάσεως, τοῦ σώματος, τοῦ νοῦ), αἵτινες εἶναι «ἀναλογικαὶ καθολικότητες» καὶ ὡς ὀνόματα ὑπηρετοῦσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἀληθινὴ δὲ καθολικότης, ἀληθὲς καθόλου, εἶναι μόνον ὅ,τι ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως ἐπιδιώκεται καὶ χαρακτηρίζεται ὡς εἶδος τῆς ὕλης. Ἄλλαι λοιπὸν εἶναι αἱ βοηθητικαὶ τῆς ἐπιστήμης ἔννοιαι καὶ ἄλλαι αἱ καθολικαὶ ἔννοιαι αἱ παριστῶσαι τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων οὐσίαν.

Καὶ ὁ Μᾶρκος Ἀντώνιος Ζιμάρας (Zimara, ἐκ Νεαπόλεως, ἀποθανὼν τῷ 1532) ἦτο θιασώτης τοῦ Ἄριστοτέλους καὶ τοῦ Ἀβερρόου, εἰς ὧν τὰ συγγράμματα συνέταξεν ὑπομνήματα,

¹. Συνέγραψεν ἔργον ἐπιγραφόμενον «Bembo sive de immortalitate animorum». Patav. 1524.

². Aristotelis Stagiritae parva quae vocantur naturalia. Paris 1530.

³. Ταῦτα ἀναπτύσσει ἐν τῇ πραγματείᾳ «De universalibus». Bon. 1501.

καὶ προεθυμεῖτο νὰ συμβιβάσῃ τὸν ἄβερροϊσμὸν μετὰ τῆς ἐκκλησίας¹. Καὶ οὗτοι μὲν ἦσαν οἱ κυριώτατοι τῶν ἄβερροϊκῶν, ἐν δὲ τοῖς ἀλεξανδρικοῖς προέχουσιν ὁ Πομπονάτιος, ὁ Καιζαλπῖνος καὶ ὁ Ζαβαρέλλας.

β) Οἱ Ἀλεξανδρικοὶ

1. Ο ΠΟΜΠΟΝΑΤΙΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Πέτρος Πομπονάτιος (Petrus Pomponatius), ἰδρυτῆς καὶ περιφανέστατος διδάσκαλος τῆς ἐν Παταβίῳ ἀλεξανδρικῆς σχολῆς, ἀνήκεν εἰς οἶκον εὐγενῆ καὶ ἐγεννήθη τῷ 1462 ἐν Μαντούῃ· ἐσπούδασεν ἐν Παταβίῳ φιλοσοφίαν καὶ ἰατρικὴν καὶ κατέλαβε μετ' ὀλίγον θέσιν καθηγητοῦ. Διδάσκων κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν συγχρόνων ἐκτήσατο μεγάλην φήμην, μετερχόμενος δ' ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους ἄλλην παρά τὴν τοῦ συναδέλφου Ἀχιλλίνου μέθοδον περιῆλθεν αὐτῷ εἰς σφοδρὰν διαμάχην. Ὑστερον δ' ἐδίδαξεν ἐν Φερράρα καὶ Βονωνίᾳ, ὅπου ἐξέδωκε τὸ σύγγραμμα τὸ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς². ἐν τούτῳ ἀπεδείκνυεν ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς θνητὴ. Τὸ βιβλίον ἐνεποίησε ζωηρὰν αἴσθησιν καὶ ἐν μὲν τῇ Ἐνετία ἐκάη δημοσίᾳ, ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ μόλις ἐξέφυγε τὴν καταδίκην διὰ τῶν φροντίδων τοῦ Πέτρου Βέμβου. Πρὸς ἀνασκευὴν δ' ἐκείνου ἔγραψαν ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ ὁ Αὐγουστῖνος Νῖφος ὑπὸ τοῦ πάπα παρορμηθεῖς. Ἀποκρούων τὰς ἐπιθέσεις ὁ Πομπονάτιος ἔγραψεν «Ἀπολογία» (κατὰ παντοίων ἐπιθέσεων) καὶ «Ἀμυναν» (κυρίως κατὰ τοῦ Νίφου)³. Καὶ ἄλλα φιλοπονήσας ἔργα⁴ ἐτελεύτησε τῷ 1524.

1. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἦσαν· Quaestio de movente et moto—Quaestio de principio individuationis, 1505—Tabula dilucidationum in dicta Aristotelis et Averrois, 1564—Antrum magicomedicum, 1625.

2. Tractatus de immortalitate animae. Bon. 1516. Tüb. 1791.

3. Apologia et defensorium (contra Niphum). Bas. 1566.

4. Μνημονευτέα τὸ «Περὶ εἰμαρμένης, ἐλευθέρας βουλήσεως καὶ προορισμοῦ» (De fato, libero arbitrio et praedestinatione) Bon. 1520. Basil.

2. Ψυχολογία, Ὁ Πομπονάτιος ταπεινὴν ἔχει γνώμην περὶ τοῦ ἀνθρώπου· συνομολογεῖ μὲν ὅτι οὗτος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ λοιπὰ φθαρτὰ κατέχει τὸν ὑπατον βαθμὸν τῆς εὐγενείας, ἀλλ' ἅμα φρονεῖ ὅτι ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἀπόλυτον εἶναι σχεδὸν μηδέν. Ἀπορρίπτει δ' ἐμφατικῶς ὡς ἄτοπον καὶ ἀνυπόστατον τὴν ἀβερροϊκὴν περὶ ἐνότητος τοῦ νοῦ θεωρίαν, διότι ἀντίκειται μὲν πρὸς τὴν πραγματικὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀντιβαίνει δὲ πρὸς τὴν ἐκ τῆς αὐτοσυνειδησίας πεῖραν ἐκάστου. Οὐχ ἤττον ἀπορρίπτει καὶ τὴν συνήθη δοξασίαν, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν ἄυλος καὶ διὰ τοῦτο ἀθάνατος. Δὲν εἶναι, ἀντιλέγει, τοιαύτη ἡ ψυχὴ ἄλλως τε καὶ διότι αἱ ἐνέργειαι αὐτῆς, ἡ νόησις καὶ ἡ βούλησις, δὲν εἶναι ἄυλου φύσεως, ἀλλὰ τοῦναντίον ἤρτηνται ἐκ σωματικῶν ὀργάνων. Ἡ ψυχὴ δηλαδή κατὰ τὸν ἀριστοτελικὸν ὅρισμὸν εἶναι ἐντελέχεια φυσικοῦ καὶ ὀργανικοῦ σώματος καὶ ὡς τοιαύτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐνεργῇ ἄνευ τοῦ σώματος, οὐ εἶναι ἐντελέχεια. Ὅταν μὲν νοῆ, ἔχει χρεῖαν τῶν κατ' αἴσθησιν εἰκόνων τῆς φαντασίας· ὅταν δὲ βούληται, χρήζει σωματικοῦ τινος ἀντικειμένου. Οὔτε λοιπὸν ἡ νόησις οὔτε ἡ βούλησις εἶναι, ὡς συνήθως νομίζεται, ἄυλοι ἐνέργειαι, ὥστε νὰ συναχθῇ ἐντεῦθεν τὸ ἄυλον καὶ ἀθάνατον τῆς ψυχῆς¹. Πᾶν τοῦναντίον ἀληθεύει, ὅτι ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἐνυλος καὶ θνητὴ, μόνον δ' ἐν τινι ἀναφορᾷ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄυλος καὶ ἀθάνατος. Εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐνυλος καὶ θνητὴ, διότι ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς χρήζει τοῦ σώματος ὡς ἀντικειμένου, ἥτοι παύεται εὐθύς νὰ ἐνεργῇ, ὅταν χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ σώματος. Κατὰ τοσοῦτο δὲ μόνον δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἄυλος καὶ ἀθάνατος, καθ' ὅσον ἀνυψοῦται ὑπὲρ τὴν ὕλην καὶ ἔχει τινὰ ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἄυλα καὶ ἀθάνατα².

1525.1567 καὶ τὸ «Περὶ ἐπωδῶν» (De incantationibus) Basil. 1556.1567. Ἄπαντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐξεδόθησαν ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1567 καὶ ὕστερον ἐν Βενετίᾳ τῷ 1925.

1. De immort. anim. 4.8.

2. Κατὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ ἄνθρωπος ἴσταται μέσος μεταξὺ τοῦ θνητοῦ καὶ τοῦ ἀθανάτου. Ἐνθ. ἄνωτ. 8-11. 9 σελ. 57 «Intellectus humanus est actus corporis organici ut obiecti et sic non separatur; non autem ut subiecti, et sic separatur».

Οὕτω πως πειρᾶται ὁ φιλόσοφος νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἔνυλον καὶ θνητὸν τῆς ψυχῆς. Χωρῶν δὲ περαιτέρω ἀποκρούει παντοίας τῶν ἀντιφρονούντων ἐνστάσεις. Λέγουσι δηλαδή τινες ὅτι, ἂν μὴ ᾔτο ἡ ψυχὴ ἄυλος καὶ ἀθάνατος, θὰ ἠφανίζετο ὁ ὑψηλότερος προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ θὰ ἀνηρεῖτο πᾶσα ἠθικότης. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἐνστασις, παρατηρεῖ ὁ Πομπονάτιος, εἶναι ἀσθενής· διότι ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία εἶναι ἠθικὸς ὀργανισμὸς, οὗ τὰ μέλη ἕκαστα ἔχουσιν ὑποχρέωσιν νὰ συμβάλλωσιν εἰς τὴν τελείωσιν αὐτοῦ, τουτέστι νὰ ἀσκῶσιν τὴν ἀρετὴν πρὸς διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τοῦ συνόλου¹. Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀσθενής εἶναι καὶ ἡ ἑτέρα ἐνστασις, καθ' ἣν διὰ τοῦ θανάτου θὰ ἤρετο ἡ θεία δικαιοσύνη, ὅποτε πολλάκις ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ οὔτε ἡ ἀρετὴ ἀμείβεται οὔτε ἡ κακία τιμωρεῖται. Διότι ἡ οὐσιώδης ἀμοιβὴ τῆς ἀρετῆς κεῖται ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἀρετῇ καὶ πάλιν ἡ οὐσιώδης τιμωρία τῆς κακίας κεῖται ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ κακίᾳ· ἡ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς ἀμοιβὴ ἢ τιμωρία, ἣτις θὰ παρείχετο μετὰ θάνατον, δὲν ἔχει σπουδαιότητα. Ἡ ἐννοια ἄρα τῆς θείας δικαιοσύνης οὐδαμῶς παραβλάπτεται. Τέλος δὲ καὶ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι πᾶσαι αἱ θρησκευαὶ καὶ αἱ νομοθεσίαι κηρύττουσι τῆς ψυχῆς τὴν ἀθανασίαν, δὲν εἶναι ἰσχυρόν· διότι οἱ τῶν θρησκευτῶν ἰδρυταὶ καὶ οἱ νομοθέται συνειδότες ὅτι οἱ πολλοὶ ποιοῦσι τὸ ἀγαθὸν καὶ φεύγουσι τὸ κακὸν ἐξ ὑπολογισμοῦ μᾶλλον ἢ ἐξ ἀγάπης τῆς ἀρετῆς ἐνεποίησαν τὴν ἐλπίδα τῆς μετὰ θάνατον ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας ἀδιαφοροῦντες ἂν τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀληθὲς ἢ μή².

Ἐκ τῶν εἰρημένων εὐνόητον ὅτι ὑπάρχουσι φιλοσοφικοὶ λόγοι ἰσχυροί, καθ' οὓς ἡ ψυχὴ εἶναι ἔνυλος καὶ θνητὴ. Ἄλλ' ἡ πίστις, λέγει, διδάσκει τὸ ἐναντίον, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἄυλος, ἀθάνατος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πίστεως πᾶσαι αἱ ὑπὲρ τοῦ θνητοῦ

1. Πάντες οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσιν, ἀσχέτως πρὸς τὸ θνητὸν ἢ τὸ ἀθάνατον τῆς ψυχῆς, νὰ ἐπιτελῶσιν τὸ καθῆκον, νὰ ἀσκῶσιν δηλονότι τὴν ἀρετὴν καὶ νὰ φεύγωσιν τὴν κακίαν (αὐτ. 13 καὶ 14). Ὡστε ἡ ἄρνησις τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας δὲν παραβλάπτει τὴν ἠθικότητα, ἀλλὰ τοῦναντίον προάγει αὐτήν, διότι οὕτω τὸ ἀγαθὸν συντελεῖται χάριν τοῦ ἀγαθοῦ ἀδιαφόρως πρὸς τὴν μέλλουσαν ἀμοιβήν.

2. Ἐνθ. ἀνωτ.

τῆς ψυχῆς προσαγόμεναι ἀποδείξεις εἶναι ψευδεῖς καὶ ἀπατηλαί, αἱ δὲ ὑπὲρ τῆς ἀθανασίας προσαγόμεναι εἶναι ἀληθεῖς καὶ ἔγκυροι. Οἱ φιλοσοφικοὶ λόγοι ἔχουσιν ἀξίαν καὶ κῦρος, μόνον ἐφ' ὅσον θεμελιοῦσι τὴν πίστιν· εἰ δὲ μή, δὲν ἔχουσιν ἀποδεικτικὴν δύναμιν, ἀλλὰ περιάγουσιν εἰς ἀμφιβολίαν καὶ τέλος ἐκβάλλονται ὑπὸ ἐναντίων ἀποδείξεων ¹.

᾽Ωσαύτως διαδηλοῦται ἡ ἀντίθεσις λόγου καὶ πίστεως ἐν τῷ συγγράματι «Περὶ ἐπωδῶν». Ἐνταῦθα διδάσκεται ὅτι τὰ προσπίπτοντα ὡς θαυμαστὰ φαινόμενα δὲν πρέπει νὰ ἀνάγονται εἰς πνεύματα ἢ δαίμονας ἀλλ' εἰς φυσικὰ αἷτια καὶ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει οὕτω παράδοξον ἢ θαυμαστόν, ὥστε νὰ μὴ ἀνευρίσκηται αὐτοῦ ἀποχρῶσα αἰτία. Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι φυτὰ καὶ λίθοι καὶ ζῶα καὶ ὅσα ἄλλα ὑποκρύπτουσι δυνάμεις, ὧν ἡ χρῆσις πορίζει ὠρισμένα ἀποτελέσματα καὶ ἡ ἀνακάλυψις ἐκείνων ποιεῖ τὴν ἰατρικὴν. Ἄλλὰ τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα, ἅτινα οἱ πολλοὶ ἐκλαμβάνουσιν ὡς θαύματα καὶ ἀνάγουσιν εἰς πνεύματα ἢ τὸν θεόν, προκύπτουσιν ἐξ ὅλως φυσικῶν αἰτίων καὶ ἄνευ τινὸς ὑπὲρ φύσιν ἐπιδράσεως. Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἀριστοτελικῶν ἀρχῶν ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ὑπάρχουσι θαύματα, διότι οὔτε πνεύματα καὶ δαίμονες ὑπάρχουσιν οὔτε ὁ θεὸς ἐπενεργεῖ ἀμέσως ἐπὶ τὸν κόσμον τὸν ὑπὸ τὴν σελήνην· τὰ ὑπὸ τὴν σελήνην ὄντα εἶναι ἀτελέστερα ἢ ὥστε νὰ δέχωνται τὴν θείαν ἐπενέργειαν. Ὅποτε δὲ δὲν ἐπενεργεῖ ὁ θεὸς ἐπὶ ταῦτα ἀμέσως, εἶναι ἀδύνατα τὰ θαύματα ὡς ἄμεσοι ὑπερφυσικαὶ ἀντιδράσεις ².

Ἐν τῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ εἰς τὸ περὶ ψυχῆς σύγγραμμα τοῦ Ἄριστοτέλους ³ ἀποφαίνεται σύμφωνα πρὸς τὴν κρατοῦσαν τότε ἀντίληψιν, ὅτι ἡ ἀξία τῆς γνώσεως πρέπει νὰ μετρῆται κατὰ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς καὶ οὐχὶ κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς βεβαιότητος.

¹. Αὐτ. 15.

². Οἱ χρησμοὶ καὶ αἱ μαντεῖαι ἔχουσιν αἰτίαν τὰ οὐράνια σώματα. Ταῦτα μηνύουσι διὰ τῶν διαφόρων ἀστερισμῶν τὰ μέλλοντα, ὁ δὲ γινώσκων νὰ ἐρμηνεύῃ τοὺς ἀστερισμοὺς εἶναι προφήτης. (Ἐνθ. ἄνωτ. 3. 4. 11).

³. Pomponati in libro de anima commentarius, ἐκδ. Ferri, 6, 95 ἐξ. 205 ἐξ.

Διότι τὸ ἀντικείμενον εἶναι τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ οὐσία τοῦ πράγματος, ἐνῶ ὁ ὑφ' ἡμῶν τρόπος τῆς ἀντιλήψεως αὐτοῦ (*modus declarandi*) εἶναι μόνον ἐπιπρόσθετον ὄργανον (*instrumentum superadditum*), τυχαία ποιότης (*qualitas quaedam*).

3. Ἐλευθερία καὶ πρόνοια. Περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ τὸν προορισμὸν ἐκάστου μακρὸς γίνεται λόγος ἐν ἰδιαιτέρᾳ συγγραφῇ¹. Ὁμολογεῖται μὲν ὅτι οὔτε τὴν πρόνοιαν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, χωρὶς νὰ ἀρνηθῶμεν καὶ τὴν θρησκείαν, οὔτε πάλιν τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἀρῶμεν, χωρὶς νὰ ἀρῶμεν καὶ τὴν ἠθικότητα. Πῶς ὅμως αἱ ἀντιθέσεις αὗται συμβιβάζονται πρὸς ἀλλήλας, παρὰ πᾶσαν σπουδὴν δὲν διευκρινεῖται. Καὶ ἐνταῦθα ἀνακύπτει ἡ διαφωνία φιλοσοφίας καὶ θρησκείας. Καὶ προθυμεῖται μὲν ὁ Πομπονάτιος νὰ δικαιώσῃ ἀμφοτέρας ἀποφαίνων ἅμα τὴν πίστιν ὑπερτέραν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας προκρίνει τὴν φιλοσοφίαν ἀντὶ τῆς θρησκείας καὶ ὑποσκάπτει ἀμφοτέρας. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ, ἐν ᾗ κρατεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς διττῆς ἀληθείας, ἔχει κύριον γνώρισμα τὴν ἕξαρσιν τῶν φυσικῶν αἰτίων· εἶναι φιλοσοφία φυσιοκρατικὴ². Καὶ ὅμως πάντοτε τηρεῖ θέσιν εὐλαβῆ πρὸς τὴν θρησκείαν³.

2. ΚΑΙΖΑΛΠΙΝΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφὴ. Ὁ Ἀνδρέας Καιζαλπῖνος (*Andreas Caesalpinus*) ἐγεννήθη τῷ 1519 ἐν Arezzo καὶ ἔτυχεν

¹. *De fato*.

². Ὁ Πομπονάτιος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ εἰσηγητὴς τοῦ δεῖσμου (φυσιοκρατίας) εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους.

³. Ὁ Πομπονάτιος φαίνεται ὅτι εὐλαβεῖται μεγάλως τὴν θρησκείαν κατὰ τρόπον ὑπομιμνήσκοντα πολλοὺς μὲν συγχρόνους αὐτῷ, πολλοὺς δὲ νεωτέρους, τὸν Βάκωνα, τὸν Γασσένδην, τὸν Καρτέσιον, τὸν Hobbes.

Περὶ Πομπονατίου ἐπιθι *Fiorentino Franc. Petr. Pomponazzi*. Flor. 1868.— Douglas A. *The philosophy and psychology of P.P.* Camb. 1910.— Betzendörfer W. *Die Lehre von der zweifachen Wahr-*

εὐρείας μορφώσεως· ἐδίδαξε δὲ πολλὰ ἔτη ἐν Πίζῃ οὐ μόνον τὴν φιλοσοφίαν ἀλλὰ καὶ ἰατρικὴν καὶ φυσικὴν. Ὁ βοτανικὸς κῆπος, ὁ ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν αὐτοῦ καλλιεργούμενος, ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ συγγράψῃ συστηματικὴν βοτανικὴν, ἣτις τότε τὸ πρῶτον ἐγράφη¹. Κύριον δ' ἔργον ἦτο αὐτῷ ἡ σπουδὴ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἣν ἤθελε νὰ ἐρμηνεύσῃ οὐχὶ κατὰ τοὺς παλαιούς ὑπομνηματιστάς ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, ὅπως λάβῃ γνῶσιν τοῦ γνησίου καὶ ἀληθινοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ θεωρία δὲν συμφωνεῖ κατὰ πάντα πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ κηρύττει ὅτι, ὅπου τοιαύτη διαφωνία συμβαίνει, δὲν πρέπει νὰ συντασσώμεθα ὑπὲρ τῆς θεωρίας ἐκείνης· καὶ τοῖς μὲν θεολόγοις ἐπιτρέπει τὴν διαφώτισιν τοιούτων διαφωνιῶν, αὐτῷ δὲ ἀρκεῖ ἵνα δι' ὀρθῆς ἐρμηνείας ἐξεύρῃ τὴν πραγματικὴν ἔννοιαν τοῦ Σταγυρίτου. Κυριώτατα τοῦ ἀνδρὸς συγγράμματα εἶναι τὰ ἐπιγραφόμενα «Περιπατητικὰ ζητήματα»² καὶ «Δαιμόνων περιπατητικὴ ἀνίχνευσις»³. Ἐν τούτοις περιέχεται ἡ διδασκαλία αὐτοῦ, συνάδουσα πρὸς τὴν τῶν συγχρόνων διανόησιν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐξαίρετος φήμη, ἥς ὁ φιλόσοφος ἀπέλαυεν οὐ μόνον ἐν Ἰταλίᾳ ἀλλὰ καὶ ἔξω αὐτῆς μάλιστα δ' ἐν Γερμανίᾳ. Ἐν βαθεῖ γήρατι μετεκλήθη ἰατρὸς ὑπὸ τοῦ πάπα Κλήμεντος τοῦ ὀγδόου εἰς Ῥώμην, ἐνθα καὶ ἐδίδαξε μέχρι τελευτῆς, τῷ 1603.

2. Ὀντολογία. Ὁ Καισαλπῖνος προθυμεῖται νὰ στοιχῆ εἰς τὰς ἀριστοτελικὰς ἀρχὰς καὶ ποιεῖται κέντρον τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ τὴν ἀντίθεσιν ὕλης καὶ εἶδους, ἣν ἀντίθεσιν συνάπτει πρὸς τοὺς νόμους τῆς νοήσεως. Νοοῦντες ὀρμώμεθα ἀπὸ τοῦ καθόλου,

heit bei P.P. Tüb. 1919.— Weil Erich, P.P. Lehre von d. Menschen und d. Welt. Hamb. 1928.

¹. De plantis libri XVI. Flor. 1583. Rom. 1603.

². Peripateticarum quaestionum libri V. Ven. 1571.

³. Daemonum investigatio peripatetica. Ἐπὶ τούτοις συνέγραψε καὶ τὰ συνεχιδιδόμενα ἰατρικὰ «Quaestionum medicarum libri II» καὶ «De medicament. facultatibus libri II. Venet. 1593».

εἴτε ἀπὸ γενικῶν ἀξιωματίων εἴτε ἀπὸ γενικῶν παραστάσεων δι' ἐπαγωγῆς προσγενομένων. Τὸ καθόλου δ' ὅμως ἐκεῖνο εἶναι συγκεχυμένον καὶ μόνον διὰ διαιρέσεως καὶ διακρίσεως τῶν μερῶν θὰ διορισθῇ. Καὶ τὰ μέρη πάλιν ἐπάναγκες νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὸ ὅλον, εἰς ὃ ἀνήκουσιν. "Ὅθεν πρέπει νὰ μετέλθωμεν διττὴν μέθοδον, νὰ κατέλθωμεν μὲν ἀπὸ τοῦ καθόλου εἰς τὰ καθ' ἕκαστον νὰ ἀνέλθωμεν δὲ πάλιν ἀπὸ τοῦ καθ' ἕκαστον εἰς τὸ καθόλου. Ἀμφότεραι αἱ μέθοδοι ἐπιδιώκουσι κοινὸν σκοπὸν, νὰ καταστήσωσι δηλαδὴ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἀδιόριστον ὅλον διορισμένον καὶ σαφές. Πρὸς τοῦτο χρησιμοποιεῖται ἡ διαίρεσις, ὁ ὀρισμὸς καὶ ἡ ἀπόδειξις. Ἡ διαίρεσις διακρίνει τὰ μέρη τοῦ ὅλου, ὁ ὀρισμὸς διασαφεῖ τὴν ἔννοιαν καὶ λέγει τί εἶναι ἡ οὐσία, ἡ δὲ ἀπόδειξις ἀνάγει εἰς τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἡ οὐσία εἶναι οἷα εἶναι¹.

Διακρίνονται τρία εἶδη οὐσιῶν· τὸ μὲν πρῶτον εἶναι ἡ θεία οὐσία, τὸ δὲ δεύτερον ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ οὐράνια σώματα, τὸ δὲ τρίτον τέλος τὰ γεννητὰ καὶ φθαρτὰ τὰ ἐν τῇ ὑπὸ τὴν σελήνην χώρα. Ὑπάρχει δὲ εἰς ταῦτα συνάφεια, ἧς ἄνευ τὸ ἐξ αὐτῶν συνεστῶς σύμπαν δὲν θὰ ἀπετέλει ἐνότητα, ἀλλὰ θὰ διελύετο εἰς διαφοροὺς παρ' ἀλλήλας ἰσταμένας οὐσίας. Ἡ συνάφεια κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν τῇ βαθμολογικῇ σειρᾷ τῶν οὐσιῶν αἱ ἀνώτεραι δύνανται νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῶν κατωτέρων, τούναντίον δ' αἱ κατώτεροι εἶναι ἀχώριστοι ἀπὸ τῶν ἀνωτέρων. Ἡ θεία λοιπὸν οὐσία εἶναι χωριστὴ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ὑπὸ τὴν σελήνην οὐσιῶν· ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ οὐράνια σώματα εἶναι ἀχώριστα καὶ πάντῃ ἠρτημένα ἐκ τῆς θείας οὐσίας. Ἡ πρώτη οὐσία κινεῖ τὸν ἀνώτατον κύκλον τοῦ οὐρανοῦ, ἧτις κίνησις ποιεῖ πάλιν τὴν κίνησιν τῶν κατωτέρων κύκλων καὶ τοῦ ἡλίου· ἡ δὲ τελευταία αὕτη παράγει πᾶσαν ἄλλην κίνησιν, τὴν γένεσιν καὶ φθορὰν τὴν ἐν τῇ ὑπὸ τὴν σελήνην χώρα².

1. Quaest. perip. 1, qu. 1.2.3.

2. Ἡ τελευταία κίνησις παράγει τὴν ποιότητα τῶν γηίνων στοιχείων καὶ ποιεῖ ἐν τῇ ὕλῃ τὰς ἀντιθέσεις τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ, αἵτινες εἶναι ἐν τῷ κατωτέρῳ κόσμῳ αἱ δρῶσαι δυνάμεις. (Αὐτ. 1, qu. 1.2,4).

“Ὡστε ὁ θεὸς εἶναι τὸ πρῶτον κινουῦν· ὡς χωριστὴ δὲ οὐσία εἶναι ἄμοιρος πάσης ὕλης, ἀπόλυτον εἶδος, ἀπλή και καθαρὰ ἐνέργεια, κατ’ ἀκολουθίαν δὲ ὁ ἀκρότατος σκοπός, εἰς ὃν πάντα τείνουσι. Τὰ ὄντα πάντα ἐφίενται τοῦ θεοῦ και ὀρμῶσι φύσει πρὸς τὸ ὑπέρτατον και ἀκίνητον ὄν, ἣτις ἔφεις και ὀρμὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματώσεως τοῦ εἶδους. Οὕτω τὸ πρῶτον κινουῦν ἀκίνητον προάγει πάντα ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς ὕλης εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ εἶδους και ἐπομένως εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς οὐσίας και τῆς ζωῆς αὐτῶν. Ὅποτε δ’ εἶναι ὁ θεὸς καθαρὸν εἶδος και τὸ πρῶτον ἐφετόν, ἐπάναγκες νὰ ἀποδοθῇ αὐτῷ νόησις και δὴ και νόησις θεωρητικὴ, οὐχὶ ἐνεργητικὴ, διότι σκοπὸν ἔχει οὐδένα ἄλλον παρ’ αὐτὸν τὸν θεόν· ὁ θεὸς ἔχει τὴν τελειοτάτην θεωρητικὴν γνῶσιν και γινώσκει μόνον αὐτὸς ἑαυτόν, εἶναι δ’ ἐν τῇ αὐτογνωσίᾳ τέλειος. Ἡ θεία ἄρα οὐσία εἶναι καθαρὰ και θεωρητικὴ νόησις και γνῶσις και ὡς τοιαύτη ἀίδιος και ἀναλλοίωτος¹. Ὁ θεὸς δὲν πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐδημιούργησε τὸν κόσμον διὰ τινος ἐνεργείας πρὸς τὰ ἔξω και κατὰ τινὰς ιδέας τοῦ ἑαυτοῦ νοῦ· διότι οὔτε βουλευτικὴν ἐνέργειαν πρὸς τὰ ἔξω ἔχει οὔτε ιδέας, ἀφοῦ κατὰ τὰ εἰρημένα εἶναι θεωρητικὴ νόησις ἑαυτοῦ. Τοιοῦτος ὢν δὲν κινεῖ οὐδὲ σχηματίζει τὸν κόσμον ἔξωθεν ἀλλ’ εἶναι ἡ κινουῦσα και ζωοποιουσα ψυχὴ αὐτοῦ. Δὲν εἶναι ἄρα ὁ θεὸς ὅλως ὑπὲρ τὸν κόσμον ἀλλὰ πως ἐν αὐτῷ, καθ’ ὃν τρόπον ἡ ψυχὴ εἶναι ἐν τῷ σώματι. Εἶναι δὲ ὁ θεὸς ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, καθ’ ὅσον οὗτος λαμβάνεται ὡς ὅλον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀμέσως ἡ (ἀτομικὴ) ψυχὴ ἐκάστου μέρους τοῦ σύμπαντος. Και ὅπως ἐκάστου ζῶντος ἡ ψυχὴ δὲν διήκει ἐνεργείᾳ δι’ ὅλου τοῦ σώματος ἀλλ’ ἐδρεύει ἐν τῇ καρδίᾳ, ἐξ ἧς τὸ ὅλον ζωοποιεῖ, οὕτω και ἡ τοῦ σύμπαντος ψυχὴ ἔχει τὴν ἔδραν ἐν τῷ οὐρανῷ και ἐντεῦθεν ἀσκεῖ τὴν ζωτικὴν αὐτῆς δύναμιν πρὸς πάντα τοῦ κόσμου τὰ μέρη. Τὸ ὄργανον τῆς τοιαύτης ζωτικῆς ἐνεργείας εἶναι τὸ

¹. Πρὸς τὸν θεὸν τείνοντα πάντα ἐπιδιώκουσι τὴν ὡς μεγίστην ἐκείνω ὁμοίωσιν. Ἀλλὰ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ δὲν ἐφικνοῦνται πάντα ὁμοίως, διότι ἄλλα μὲν μᾶλλον ἄλλα δὲ ἤττον ἐπιτυγχάνουσιν· οὗτος δ’ εἶναι ὁ λόγος τῆς διακρίσεως τῶν ὄντων κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς πλειότητος τῆς τε οὐσίας και τῆς ζωῆς αὐτῶν. (Αὐτ. 2, ρι. 2-7).

ἐκ τῆς οὐρανίου θερμότητος προερχόμενον ζωτικὸν πνεῦμα· καὶ μόνον δ' ἐφ' ὅσον τοῦτο διήκει διὰ πάντων καὶ ἄγει τὰ σπέρματα τῶν ὄντων εἰς πραγματικὴν ὑπαρξιν, δύναται νὰ λεχθῆ εὐλόγως ὅτι πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἐμψυχα. Λοιπὸν τὸ σύμπαν εἶναι ζῶν, ἐμψυχον ὄν, ζωοποιούμενον καὶ ἐμψυχούμενον ὑπὸ τῆς θείας οὐσίας, ὑπ' αὐτῆς τῆς πρώτης νοήσεως· αὕτη ἐνυπάρχει ἐν πᾶσιν οὐχὶ ἐνεργείᾳ ἀλλὰ δυνάμει. Ἡ ὅλη φύσις διέπεται ὑπὸ τῆς δυνάμεως τῆς ἀρχηγόνου ψυχῆς, ἡ δὲ τοῦ παντὸς ἐμψύχωσις ἀπεργάζεται τὴν τοῦ κόσμου ἐνότητα ¹. Πάντα εἶναι ὅ,τι εἶναι μόνον διὰ τῆς συναφείας πρὸς τὸ ὅλον, εἰς οὗ τοὺς σκοποὺς ὑπουργοῦσι· πάντα εἶναι τρόπον τινὰ οὐσίαι, καθ' ὅσον μετέχουσι τῆς ζωῆς τοῦ σύμπαντος καὶ εἶναι μέρη αὐτοῦ. Κοινωνοῦσι δὲ πάντα τῆς θείας νοήσεως ἀλλ' ἐν διαφόρῳ ἕκαστον βαθμῶ· οὐ μόνον τὰ οὐράνια σώματα ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπὸ τὴν σελήνην ὄντα μετέχουσι τῆς νοήσεως ἐκείνης, διότι ὁρμῶσιν ὡσαύτως καὶ ἐφίενται τοῦ θεοῦ ὡς τοῦ ὑψίστου σκοποῦ· πλὴν τὰ μὲν οὐράνια σώματα καὶ οἱ ἄνθρωποι μετέχουσι τῆς θείας νοήσεως ἐνεργείᾳ τὰ δὲ ἄλλα πάντα μόνον δυνάμει ².

3. Ψυχολογία. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ εἶναι «εἶδος» τοῦ σώματος, οὗ τὰ μέλη συνάπτονται δι' ἐκείνης εἰς ἐνότητα· καὶ εἶναι μὲν μία ἀλλ' ἐμπεριέχει τὴν νοητικὴν καὶ τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν φυτικὴν δύναμιν οὕτως, ὥστε ἡ ἀνωτέρα περιλαμβάνει τὰς κατωτέρας. Δὲν εἶναι ὅλη ἐν τῷ ὅλῳ καὶ ὅλη ἐν τοῖς μέρεσιν ἕκαστοις τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐδρεύει ἐν τῇ καρδίᾳ, ὅθεν ἀσκεῖ τὴν ζωτικὴν ἐνέργειαν ἐπὶ πάντα τοῦ σώματος τὰ ὄργανα. Μέσον δὲ τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ ζωτικὸν πνεῦμα, ὅπερ διήκει κατὰ τὰ εἰρημένα διὰ πάντων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μάλιστα εἶναι λεπτότατον καὶ πρὸς τὴν οὐράνιον ὕλην ὁμοιότατον ³. Τῆς ψυχῆς διακρίνονται δύο συστατικὰ μέρη, ὧν τὸ μὲν ἔτε-

¹. Αὐτ. 1, qu. 7.2, qu. 6. Daem. investig. 3.5.

². Quaest. perip. 1, qu. 7. Daem. invest. 5.

³. Quaest. perip. 2, qu. 8. 5, qu. 3.

ρον εἶναι θνητὸν τὸ δὲ ἄλλο ἀθάνατον· ἀθάνατον εἶναι μόνον ὁ νοῦς, ὅστις μετέχει τοῦ θείου νοῦ καὶ προσλαμβάνει διὰ τοῦ σώματος προσωπικότητα. Θεωρεῖται δὲ παραδόξως ἡ ἀθανασία ὡς προσωπική¹. Συναφῆς εἶναι ἡ ἀπαίτησις τῆς τελειώσεως τῆς νοήσεως, τῆς καθαρᾶς νοήσεως καὶ αὐτογνωσίας· εἰς ταύτην συντελοῦσιν αἱ θεωρητικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρεταί, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀληθινὴ εὐδαιμονία ἐν μέρει μὲν ἐν τῷ παρόντι παντελῶς δ' ἐν τῷ μετὰ θάνατον βίῳ. Τότε ὁ νοῦς συλλέγεται εἰς ἑαυτὸν καὶ νοῶν ἑαυτὸν φθάνει εἰς τὴν αἰδίου ἐποπτεῖαν τοῦ αἰδίου καὶ θείου².

Ῥητέον ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἰατρικὴν καὶ ἀναζητῶν τὰς αἰτίας τῶν νοσημάτων κατέληξεν εἰς τὴν πίστιν εἰς δαίμονας, ὧν ἄλλους μὲν ὑπελάμβανε ἀγαθοὺς ἄλλους δὲ κακοὺς καὶ περὶ ὧν διέλαβεν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ εἰδικῇ συγγραφῇ.

3. Ἐπισκόπησις. Ἐπισκοποῦντες παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Καίσαρ πῆνος παρὰ τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ ἀπέκλινεν ἰσχυρῶς, ὡς καὶ ὁ Πομπανάτιος, ἀπὸ τῆς πραγματικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους, πλὴν ὅτι κατέληξεν ἀντὶ τῆς φυσιοκρατίας εἰς τὴν πανθεΐαν. Ἀντὶ δυϊσμοῦ ἐμφανίζεται παρ' αὐτῷ ἡ πανθεΐα, ἀφοῦ ἡ θεία ζωὴ εἰσέρχεται εἰς τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου, ὁ θεὸς θεωρεῖται ὡς ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ οἱ δὲ καθ' ἕκαστον νοῦ ταυτίζονται κατ' οὐσίαν πρὸς τὸν θεῖον νοῦν. Ἀλλὰ δὲν περιορίσθη ὁ φιλόσοφος εἰς θεωρητικὰς ἐρεῦνας· διέτριβε καὶ περὶ πρακτικὰς ζητήσεις θεραπέων τὴν ἰατρικὴν, τὴν βοτανικὴν καὶ τὴν ζωολογίαν³.

1. Ἐὰν προσεδόκα τις ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἐπανέρχεται εἰς τὸν καθολικὸν καὶ θεῖον νοῦν ἀποβάλλων μετὰ τὸν τοῦ σώματος θάνατον τὴν προσωπικότητα. Καὶ ὁμοίως διατηρεῖ, λέγει, αὐτὴν ἀπαξ κτηθεῖσαν· δὲν εἶναι ἀνάγκη πρὸς διατήρησιν τῆς προσωπικότητος νὰ μένη ὁ νοῦς ἀεὶ συνδεδεμένος μετὰ τοῦ σώματος ἀλλ' ἀρκεῖ ὅτι ποτὲ συνεδέθη μετ' αὐτοῦ. (Quaest. perip. 2. qu. 7. 8. Daem. invest. 2,3.)

2. Οὕτω πως ἡ ὑπερτάτη καὶ ἀληθεστάτη εὐδαιμονία πρέπει νὰ ἀναμένηται μετὰ θάνατον. (Quaest. perip. 2, qu. 9.)

3. Περιγράφων τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος κατέστη ὁ πρόδρομος τοῦ

3. ΖΑΒΑΡΕΛΛΑΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Λογικαὶ θεωρίαι. Ὁ Ἰάκωβος Ζαβαρέλλας (Giacomo Zavarella) ἐγεννήθη τῷ 1533 ἐν Παταβίῳ (Παδούῃ) καὶ ἀνήκεν εἰς οἶκον ἐπιφανῆ. Ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἐδίδαξε τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ταυτοχρόνως καὶ παρεμφερῶς πρὸς τὸν Καιζαλπῖνον. Καὶ ἐθεωρεῖτο μὲν τότε ὡς ὁ κράτιστος λογικός ¹, ἀλλ' ἔτι συντονώτερον ἤσχολεῖτο περὶ τὴν φυσικὴν, εἰς ἣν καὶ ἀφεώρα τὸ κύριον ἔργον ². Ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς πίστεως ὑποτάσσεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ προθυμεῖται νὰ ἀφιέρωσιν συγγράμματα αὐτοῦ εἰς τὸν πάπαν, εἰ καὶ ὑπομνηματίζων τὸν Ἀριστοτέλη ³ ἀναπτύσσει ἀποφάνσεις μὴ συναδούσας πρὸς τὸν χριστιανισμόν ⁴. Ἐν δὲ τῇ γνώσει διακρίνει διττὴν τάξιν, ἔνθεν μὲν τὴν φυσικὴν τῆς γνώσεως ἀνάπτυξιν, ἣτις τελεῖται κατὰ τὴν φύσιν τοῦ νοῦ ἡμῶν, ἔνθεν δὲ τὴν ἔντεχνον ἀνάπτυξιν, ἣτις στηρίζεται ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ κανονίζεται οὐχὶ ὑπὸ τῆς φύσεως τῆς γνώσεως ἀλλὰ ὑπὸ τῆς προαιρέσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ γινώσκοντος. Ἐκείνη μὲν, ἀπὸ τοῦ μερικοῦ εἰς τὸ γενικὸν ἀναβαίνουσα,

Harvey. Ἐν δὲ τῇ ἰατρικῇ ἦτο θιασώτης τοῦ Ἰπποκράτους καὶ ἐναντίος τοῦ Γαληνοῦ, ὃν ἐπέκρινεν ὡς ὑλίζοντα.

Περὶ Καιζαλπίνου ἰδὲ Euchus C., And. Caesalpinus. Marb. 1798.— Breit E., Die Engel- und Dämonenlehre des A. C. ἐν τῷ Philos. Jahrb. d. Görres-Gesellsch. τόμ. 25, σ. 337 ἐξ.

1. Ἐξέδωκε τὰ λογικὰ (Opera logica) τῷ 1587.

2. Τὸ ἔργον ἐπεγράφετο De rebus naturalibus, libri XXX. Τοῦτο ἐξεδόθη τὸ δεύτερον ἐπηυξημένον ὁμοῦ μετ' ἄλλων συγγραφῶν τῷ αὐτῷ ἔτει, ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς ἐτελεύτησε, τῷ 1589. Ὑστερον ἐξεδόθησαν καὶ πάλιν τὸ De rebus naturalibus (1607) καὶ τὰ Opera logica (1608).

3. Aristoteles Kommentare 1582, 1604. Τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα (Opera philosophica) τοῦ Ζαβαρέλλα ἐξεδόθησαν τῷ 1623.

4. Ὁμολογεῖ ὅτι ἐν τῇ Φυσικῇ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπάρχουσι πολλὰ μὴ συμφωνοῦντα πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἀλλ' ὅμως διερευνᾷ ταῦτα παρατηρῶν ὅτι δὲν εἶναι ἔργον αὐτοῦ νὰ ἐξετάσῃ τὴν πρὸς τὴν θεολογίαν σχέσιν.

εἶναι συγκεχυμένη καὶ ἀσαφής, αὕτη δέ, τὸ ἐναντίον ποιούσα, εἶναι διακεκριμένη καὶ σαφής¹. Ἐν τῇ ἐντέχνῳ τῆς γνώσεως τάξει πρέπει νὰ διακρίνωμεν διττὰς ἐννοίας, τὰς πρώτας καὶ τὰς δευτέρας. Αἱ μὲν πρώται ἐννοιαὶ (*primae notiones*) ἐκφράζουσι καὶ δηλοῦσιν ἀμέσως αὐτὰ τὰ νοούμενα πράγματα, αἱ δὲ δεύτεραι (*secundae notiones*) εἶναι ἐκεῖναι, δι' ὧν νοοῦμεν καὶ ἐκφράζομεν τὰς πρώτας ἐννοίας· αἱ μὲν πρώται εἶναι ὡς σημεῖα τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, αἱ δὲ δεύτεραι παριστῶσιν οὐχὶ τὰ πράγματα ἀλλὰ τὰς ἐννοίας, ἃς χρησιμοποιοῦμεν ὡς μέσα πρὸς γνῶσιν τῶν πραγμάτων². Λοιπὸν αἱ μὲν πρώται εἶναι ἐννοιαὶ τῶν πραγμάτων, αἱ δὲ δεύτεραι ἐννοιαὶ τῶν ἐννοιῶν ἐκείνων³. Περὶ μὲν ἐκείνας ἀσχολεῖται ἡ κυρίως ἐπιστήμη (Φυσικὴ, Μαθηματικὴ, Μεταφυσικὴ), περὶ δὲ ταύτας ἡ Λογικὴ. Αὕτη δὲν εἶναι ἐπιστήμη ἐν τῇ κυρίᾳ τοῦ ὄρου ἐκδοχῆ⁴, πλὴν ἐὰν ληφθῆ ὡς ἐφηρμοσμένη⁵. Ἡ

¹. Κατὰ τὴν φυσικὴν τῆς γνώσεως τάξιν ὁ νοῦς γινώσκει οὐ μόνον τὸ καθέκαστον ἀλλὰ καὶ τὸ καθόλου καὶ δὴ καὶ ἐκεῖνο πρότερον τούτου. (*De ordine intelligendi c. 1.3.5.*)

². Αἱ δεύτεραι ἐννοιαὶ εἶναι πλάσματα τῆς ψυχῆς. Αὐτ. 1,3 «*Secundas notiones nemo negaret opera nostra et animi nostri figmenta esse*». Αὐτ. 20 «*Notiones secundas in conceptibus rerum fingit et fabricat (logica)*».

³. *De natura logicae 1,3.10. Vox enim articulata est signum conceptus, qui est in animo. Duplex autem est eiusmodi vox... alia namque significat conceptum rei, ut homo, animal, alia vero conceptum conceptus, ut genus, species, nomen, verbum, enuntiatio, ratiocinatio, et alia eiusmodi; propterea hae vocantur secundae notiones, illae autem primae. Voces primae notionis non sunt instrumenta sed signa conceptuum... imagines rerum. At voces secundae notionis instrumenta dicuntur.*

⁴. Ἡ ἐπιστήμη λόγῳ τῆς φύσεως αὐτῆς ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀναγκαῖα οὐχὶ δὲ τὰ τυχαῖα, οἷα εἶναι αἱ δεύτεραι ἐννοιαὶ ὡς ἴδιον ἡμῶν ὄργανον (ἀφοῦ ἤρτηνται ἐκ τῆς ἡμετέρας προαιρέσεως). Αὐτ. 1,3.

⁵. Ἡ Λογικὴ, ἐὰν ἐφαρμοσθῆ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἐπιστήμης τινός, γίνεται ἡ ἐπιστήμη αὕτη. Ἐὰν φέρ' εἰπεῖν ἐφαρμοσθῆ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν φυσικῶν πραγμάτων, γίνεται φιλοσοφία τῆς φύσεως. Ἡ πρακτικὴ ἀσκησις τῆς Λογικῆς εἶναι αὕτη ἡ φιλοσοφία· ὥστε ἡ ἐφηρμοσμένη Λογικὴ δὲν διαφέρει τῶν

θεωρητική Λογική ἐξετάζει κατὰ πρῶτον τὰς ἐννοίας, εἶτα δὲ τὴν ἔνωσιν αὐτῶν ἢ τὸν χωρισμὸν ἐν τῇ κρίσει, τέλος δὲ τὸν συλλογισμόν (*ratiocinationem*). Ἐπὶ τούτοις παρέχει τὴν ὀρθὴν μέθοδον, ἣν ὀφείλει πᾶσα ἐπιστήμη νὰ μετέλθῃ πρὸς ἐξεύρεσιν τῆς ἀληθείας. Παρίσταται δηλαδή ἀνάγκη ὅπως χωρῶμεν ἀπὸ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἄγνωστα, ἣτις μετάβασις γίνεται διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Ἄλλ' ἐν τῷ συλλογισμῷ διακρίνεται διττὴ μέθοδος, ἡ συνθετικὴ (*ordo congressivus*) καὶ ἡ ἀναλυτικὴ (*ordo resolutivus*). ἐκείνη μὲν συνάγει ἐκ τοῦ γνωστοῦ αἰτίου τὸ ἀποτέλεσμα, αὕτη δὲ ἐκ τοῦ γνωστοῦ ἀποτελέσματος τὸ αἶτιον· ἑκατέρα χρῆζει τῆς ἐτέρας καὶ συμπληροῦται δι' αὐτῆς ¹.

2. Φυσικὴ καὶ θεολογία. Ἐκ τῶν κυρίως ἐπιστημῶν περὶ πλείονος ποιεῖται ὁ Ζαβαρέλλας τὴν Φυσικὴν, ἐν ἣ ὑποκρίνει εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἀβερρόην, ἐτι δὲ καὶ τὸν Πλάτωνα, χωρὶς ὅμως νὰ παρέχῃ εἰς τινὰ τοῦτον ἀπόλυτον πίστιν. Πάντα, λέγει, ἔχουσι τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· οὗτος κινεῖται καὶ κινούμενος παράγει τὴν διὰ πάντων διήκουσαν ζωοποιὸν θερμότητα ².

θεωρητικῶν ἐπιστημῶν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ καθαρὰ Λογικὴ εἶναι ἀπλῶς τέχνη, εἶναι μόνον ὄργανον τῆς ἐπιστήμης (τεχνικὴ μάθησις, *disciplina instrumentalis*) ἢ ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον ὄργανον τῆς ἐξεως (τεχνικὴ ἔξις, *habitus instrumentalis*)· ὁμοιάζει πρὸς τὴν Γραμματικὴν, ἣς εἶναι συνέχεια καὶ συμπλήρωμα. Ὅθεν ὀρίζεται ἡ Λογικὴ ὡδε : *Logica est habitus intellectualis instrumentalis, seu disciplina instrumentalis a philosophis ex philosophiae habitu genita, quae secundas notiones in conceptibus rerum fingit et fabricat, ut sint instrumenta, quibus in omni re verum cognoscatur et a falso discernatur.* (1, 5.10).

¹. Κατὰ τὴν συνθετικὴν μέθοδον συνάπτομεν τὰς δεδομένας προϋποθέσεις καὶ συνάπτοντες συνάγομεν ὠρισμένον πόρισμα· κατὰ δὲ τὴν ἀναλυτικὴν ἀναλύομεν τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας εἰς τὰ ποικίλα γνωρίσματα αὐτῆς καὶ τοὺς ὄρους. Ἔργον τῆς Λογικῆς εἶναι νὰ συνδυάσῃ ἀμφοτέρας τὰς μεθόδους. (Ἐνθ. ἀνωτ. 1,3. *De methodis* 1, 11.2, 6.3, 17). Εὐδὴλον ὅτι ἐν τῇ διακρίσει τῆς συνθετικῆς καὶ τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου πρόκειται ἡ ἀντίθεσις ἀποδείξεως καὶ ἐπαγωγῆς.

². Πάντα ἔχουσι ζωὴν, μόνον δὲ καταχρηστικῶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ νεκροῦ. (*De natura caeli* 1. *De mente hum.* 9).

Βάσις δὲ παντὸς σωματικοῦ εἶναι ἡ ὕλη, ἣτις ἴδιον γνώρισμα ἔχουσα τὴν ἀδιόριστον ἔκτασιν θεωρεῖται ὡς αἰδῖος¹. Καὶ εἶναι μὲν ἡ ὕλη ὁ ὄρος τῆς ὑπάρξεως ἐκάστου σωματικοῦ ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος· ὅπερ διακρίνει τι ἀπὸ τῶν ἄλλων καὶ ἀποβαίνει αἰτία τῆς ἀτομικότητος, δὲν εἶναι ἡ ὕλη ἀλλὰ τὸ εἶδος, διαστελλόμενον ἀπὸ τοῦ καθολικοῦ εἶδους, οἷον εἶναι ὁ οὐρανός. Συμφερόμενος μετὰ τοῦ Ἀβερρόου καὶ τοῦ Ἀχιλλίνου καὶ ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Ἀβικένναν καὶ πολλοὺς περιπατητικοὺς διατείνεται ὁ Ζαβαρέλλας ὅτι πᾶσαι αἱ περὶ τῆς ἀνάγκης τελειοτάτου ὄντος προσαγόμεναι ἀποδείξεις δὲν ἐξαρκοῦσι πρὸς βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως θεοῦ. Διότι οὐδεμίαν θὰ ἐνεῖχεν ἀτοπίαν ἢ ἀπόφανσις ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ οὐρανός εἶναι ὁ ἔσχατος καὶ ἀπόλυτος λόγος πάντων τῶν πραγμάτων καὶ τὸ τελειότατον ὄν. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ θεοῦ δὲν ἀποδεικνύεται ἀπλῶς ἐκ τῆς κινήσεως τοῦ οὐρανοῦ. Μόνον δ' ἐὰν τεθῆ ὅτι ἡ κίνησις τοῦ οὐρανοῦ εἶναι αἰδῖος, ὅτι πᾶν κινούμενον σῶμα κινεῖται ὑφ' ἑτέρου καὶ ἡ ἀνοδος ἀπὸ τοῦ κινουμένου εἰς τὸ κινοῦν δὲν χωρεῖ ἐπ' ἄπειρον, τότε μόνον θὰ ὑπάρχη πρῶτον κινοῦν ὡσαύτως αἰδῖον καὶ ἀκαταπόνητον², ὅπως καὶ ἡ κίνησις, καὶ ὡς τοιοῦτο θὰ εἶναι πάσης ὕλης ἄμοιρον, ἀσώματος οὐσία, καθαρὰ ἐνέργεια καὶ καθαρὰ νόησις³. Ὅπερ κινεῖται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πρώτου κινουόντος, εἶναι ὁ οὐρανός. Τὸ πρῶτον κινοῦν, καθὸ ξένον πάσης ὕλης, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ οὐρανοῦ, οἷον ἡ ψυχὴ ἐν τῷ σῶματι τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μορφοῦν εἶδος (*forma informans*), πάροχον τῆς ὑπάρ-

1. Ἐνταῦθα ἀνακύπτει μεγάλη διαφορά Ἀριστοτέλους καὶ θεολόγων· κατὰ μὲν ἐκεῖνον ἡ ὕλη εἶναι αἰδῖος καὶ προϋπάρχει τοῦ εἶδους, κατὰ δὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν δὲν προϋπάρχει ἀλλὰ δημιουργεῖται μετὰ τῶν πραγμάτων. (*De prima rer. materia* 2,2).

2. Πρὸς τοὺς ἀντιφρονοῦντας παρατηρεῖ ὁ Ζαβαρέλλας ὅτι, ἐὰν ὁ θεὸς ἦτο μὲν τὸ πρῶτον κινοῦν ἀλλὰ δὲν εἶχεν αἰδῖον κίνησιν, τότε δὲν θὰ ἦτο αἰδῖος ἀλλὰ θὰ συναπόλλυτο μετὰ τοῦ κόσμου. (*De invent. aeter. motoris* 1.2.5).

3. Ἡ Φυσικὴ παρέχει ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ, τοῦ αἰδῖως κινουόντος τὸν κόσμον· ὁ καθορισμὸς τῶν ἰδιοτήτων τοῦ θεοῦ ἀπόκειται εἰς τὴν Μεταφυσικὴν. (Αὐτ. 5).

ξεως αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς παρεστῶς εἶδος (forma assistens), πάροχον τῆς ἐνεργείας καὶ κινήσεως. Διακρίνεται δηλαδὴ διττὸν εἶδος, τὸ «μορφοῦν» καὶ τὸ «παρεστῶς». Ἐκεῖνο μὲν ἀνήκει εἰς τὸ πρᾶγμα ἐκ φύσεως, μορφοῖ τὴν ὕλην, παρέχει τὸ «εἰδικὸν εἶναι» (esse specificum) καὶ κατασκευάζει τὸ πρᾶγμα· τοῦτο δὲ δὲν πορίζει τὴν ὕπαρξιν ἀλλ' εἰς τὸ ἤδη ὑπάρχον πρᾶγμα παρέχει τὴν ἐνέργειαν, ἣν τὸ πρᾶγμα δι' ἑαυτοῦ ἀδυνατεῖ νὰ ἀσκήσῃ (ὡς ἔχον μὲν τὴν δύναμιν ἀλλὰ μὴ ἰκανὸν ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ ἐκδηλώσῃ). Ἐκεῖνο μὲν δὲν χωρίζεται ἀπὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ παρεικάζεται πρὸς τοῦ πλοίου τὸ σχῆμα, οὔ ἄνευ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ καὶ νοηθῇ τὸ πλοῖον· τοῦτο δὲ χωρίζεται καὶ παραβάλλεται πρὸς αὐτήν, ὅστις εἶναι χωριστὸς καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ πλοίου καὶ κινεῖ αὐτὸ κατὰ τὸ δοκοῦν ¹. Ὁ θεὸς λοιπὸν εἶναι ἀπλῶς τὸ «παρεστῶς εἶδος» τοῦ οὐρανοῦ, δίδει αὐτῷ οὐχὶ τὴν ὕπαρξιν ἀλλὰ μόνον τὴν κίνησιν καὶ κατεύθυνσιν ².

3. Ψυχολογία. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ, ὡς φυτικὴ καὶ αἰσθητικὴ καὶ λογικὴ, ἀποτελοῦσα ἐνότητα ³ εἶναι τὸ «μορφοῦν εἶδος» τοῦ σώματος καὶ ἐπομένως ἀχώριστος ἀπ' αὐτοῦ. Ὁ νοῦς ἄρα (ἡ λογικὴ ψυχὴ), δι' οὗ κρίνομεν καὶ συλλογιζόμεθα, δὲν χωρίζεται ἀπὸ τῆς ὕλης ⁴. Πλὴν ὅμως δὲν περιορίζεται, ὡς ἡ αἰσθησις,

¹. De mente hum. 2, «Forma duplex est, una materiam informans et dans esse specificam et rem constituens tamquam differentia adiecta generi... Altera est forma, quae non dat esse, sed ipsi rei iam constitutae et habenti esse specificum supervenit tamquam praestantius quoddam et dato solum operationem, ad quam res illa potestatem quidem habet naturalem, sed eam edere propriis viribus suis non potest... Illa igitur dicitur forma assistans tantum».

². De natura caeli c. 1.

³. Ἡ φυτικὴ, ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ λογικὴ ψυχὴ εἶναι τρία διάφορα «εἶδη» καὶ ἐπομένως τρεῖς ψυχαὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐπειδὴ ὅμως ὑποτάσσονται εἰς ἀλληλα, ἀποτελοῦσι τρόπον τινὰ ἓν εἶδος, μίαν ψυχὴν. Διὸ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ποιεῖται λόγον περὶ ψυχῆς ὡς ὁλότητος καὶ ἕμα περὶ μερῶν αὐτῆς. (De facult. animae c. 4.9).

⁴. Ἐὰν ὁ νοῦς ἦτο χωριστὸς ἀπὸ τοῦ σώματος, ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἐλέ-

εἰς τὰ μερικὰ ἀλλὰ νοεῖ τὰ καθόλου καὶ ἐκτείνεται ὑπὲρ πάντα, τουτέστιν ἀπολύεται ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ἐνύλου. Διὸ πρέπει νὰ διαστέλλωμεν τὴν ὑπαρξιν τοῦ νοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα ἀπὸ τῆς ἐνεργείας, καθ' ἣν ὁ νοῦς ὑπερκείμενος τῆς ὕλης εἶναι ἀμεικτος¹. Οὗτος εἶναι ὁ ποιητικὸς νοῦς, ὅστις δὲν κατάγεται ἐκ τῆς ψυχῆς ἀλλ' εἶναι αὐτὸ τὸ πρῶτον καὶ ἀίδιον κινουῦν, ὁ θεός· διότι μόνον οὗτος ἐμπεριέχει τὰς αἰτίας πάντων καὶ δύναται νὰ διαφωτίσῃ τὸν νοῦν ἡμῶν περὶ αὐτῶν. Ὁ ἡμέτερος νοῦς, ἥτοι ὁ παθητικὸς νοῦς, χρησιμεύει ὡς ὄργανον, δι' οὗ ὁ θεός, ὡς ποιητικὸς νοῦς, παράγει ἐν ἡμῖν τὴν πραγματικὴν γνῶσιν². Ἡ προσωπικὴ ψυχὴ, ὡς τὸ μορφοῦν εἶδος τοῦ σώματος καὶ τούτου ἕνεκα ἀχώριστος, πρέπει νὰ συναποθνήσκῃ αὐτῷ. Τοιαύτην ὅμως ἀφευκτον ἀκολουθίαν ὀκνεῖ ὁ φιλόσοφος οὗτος νὰ συναγάγῃ· ἀποφεύγει νὰ εἴπῃ σαφῆ γνώμην καὶ ἀρκεῖται παρατηρῶν ὅτι ἀσχέτως πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν θεωρίαν ἢ τῆς ψυχῆς ἀθανασία εἶναι κατὰ τὴν ἀληθινὴν θεολογίαν βεβαία³.

4. Ἐπισκόπησις. Ἀναθεωροῦντες παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ζαβαρέλλας ἐμφαντικῶς προσένεμε μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὴν Φυσικὴν ἀρνούμενος ὅτι ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Ἠθικὴ εἶναι κυρίως ἐπιστῆμαι καὶ ἀποφαινόμενος ὅτι αὗται στηρίζονται ἐπὶ τῆς Φυσι-

γετο λογικός· τότε ἡ νόησις θὰ ἦτο παροδικὴ καὶ οὐχὶ σταθερὰ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου. (Αὐτ. 6).

1. De mente human. 13, «Aliud est considerare intellectum secundum suum esse, aliud secundum operationem. Nam secundum suum esse est forma corporis et vere materiam informat, secundum operationem vero est elevatior a materia, quam ceterae partes animae et in specierum receptione non utitur aliqua corporis parte recipiente, si debeat ita esse immixtus, ut possit omnia intelligere».

2. Ὁ ποιητικὸς νοῦς εἰσδύεται εἰς τὸν παθητικὸν καὶ ἐπιδρῶν ἐπ' αὐτὸν ποιεῖ δυνατὴν τὴν γνῶσιν τὴν ὑπὲρ πᾶν αἰσθητὸν καὶ ἐνυλον αἰρομένην. (De mente agente 4. 8-14).

3. Προσπαθῶν νὰ δικαιολογήσῃ τὰ πράγματα γνωματεύει ὅτι ὁ παθητικὸς νοῦς ἤρτηται μὲν ὡς τοιοῦτος ἐκ τῆς φαντασίας καὶ εἶναι ἄρα θνητὸς ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἐπιζῆ, ἀφοῦ διὰ τοῦ θείου φωτισμοῦ ἐτελειώθη. (De mente agente 13,14. De invent. aet. mot. 2).

κῆς. Ἀπὸ ταύτης ὀρμώμενος ἦλθεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ, ἣν εὔρεν ἀποχρῶσαν πρὸς ἐρμηνείαν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ θεὸς πορίζει εἰς τὸν οὐρανὸν τὴν κίνησιν καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν τοῦ νοεῖν. Καὶ ὅμως ἡ ἀξία τοῦ φιλοσόφου τούτου ἔγκειται μάλιστα ἐν τῇ Λογικῇ. Τὰ λογικὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ἅτινα ἐκράτησαν ἐν τῷ 16ῳ αἰῶνι καὶ διαδοθέντα εὐρύτατα ἐχρησίμευον ὡς διδακτικὰ βιβλία, περιέχουσιν ἀρχαιότερα καὶ νεώτερα στοιχεῖα· διατρίβουσιν ἰδίᾳ περὶ τὰς μεθόδους, τείνουσι δὲ νὰ ἀπαλλάξωσι τὴν Λογικὴν ἀπὸ τῶν ὄντολογικῶν ζητημάτων καὶ καταστήσωσιν αὐτὴν μεθοδολογίαν τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης¹.

Συγγενὴς κατὰ τὰς θεωρίας καὶ διάδοχος τοῦ Ζαβαρέλλα ἐγένετο ὁ Κρεμόνιος.

4. ΚΡΕΜΟΝΙΟΣ

1. Βίος καὶ ἔργον. Ὀντολογία. Ὁ Καῖσαρ Κρεμόνιος (Cesare Cremona—Caesar Cremonius), ἐν Cento τῷ 1550 γεννηθεὶς, ἔτυχεν εὐρυτάτης παιδείας ἐν Φερράρα καὶ ἐδίδαξεν αὐτόθι ἔνδεκα ἔτη· ὕστερον προσκληθεὶς εἰς Πάδουαν ἐδίδαξεν εὐδοκίμως φιλοσοφίαν καὶ ἰατρικὴν μέχρι τοῦ θανάτου (τῷ 1631)². Οὗτος δὲν ἤθελε νὰ ἀκολουθῇ μήτε εἰς τὸν Ἀλέξανδρον μήτε εἰς τὸν Ἀβερρόην μήτε εἰς Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην, ἀπεστρέφετο δὲ καὶ τοὺς σχολαστικοὺς καὶ τοὺς ἄλχυμιστάς· ὁδηγὸν δὲ προστησάμενος

¹. Περὶ τοῦ Ζαβαρέλλα διέλαβον Labanca B., G. Zabarella. Neap. 1878.— Ragnisco Pietro, G. Zabar. il filosofo, la polemica tra Franc. Piccolomini e G.Z. nella università di Padova. Vened. 1886.— Τοῦ αὐτοῦ G. Zabar. il filosofo, una polemica di logica nell'università di Padova κτλ. Vened. 1886.

². Ἔργα αὐτοῦ εἶναι τάδε· Explanatio prooemii librorum Aristotelis de physico auditu. Patav. 1596.— Disputatio de caelo. Venet. 1613.— De calido innato et semine. Lugd. 1634.— De imaginatione et memoria. Venet. 1644.— Tractatus tres : De sensibus externis, de sensibus internis, de facultate appetitiva. Venet. 1644.